

FONETIK USLUBIYAT VA UNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Qobulova Mubina Shokirbek qizi

Ikromova Sarvinoz Jasurbek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti talabalari

Annotatsiya. Maqola fonetik uslubiyaning ilmiy jihatdan o'rganishga bag'ishlanadi. Fonetik uslubiya – bu tilning tovush tizimi, uning nutqdagi estetik va ekspressiv imkoniyatlarini o'rganadigan tilshunoslik sohasi bo'lib, tilshunoslikdan tashqari badiiyatda ham katta o'rin egallaydi. Uslubiya va fonetika o'rtasidagi o'zaro bog'lanish, nutqning badiiy jihatlari, tovushlarning estetik roli va ekspressiv fonetikaning adabiyotdagi ahamiyati bugungi kunda soha tadqiqotlarida asosiy mavzulardan

biridir. Maqolada, ayniqsa, intonatsiya, ritm, alliteratsiya, assonans kabi fonetik vositalarning badiiy nutqdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, fonetik uslubiyaning metodologiyasi va uning tahlil usullari, o'zbek tilida bu sohadagi zamonaviy tadqiqotlar ham batafsil o'rganilgan. Bu ishda fonetik uslubiyaning tilshunoslikdagi boshqa tarmoqlar, masalan, sintaksis va semantika bilan aloqalari ham tahlil qilingan. Fonetik vositalar nafaqat tilni, balki uning badiiy kuchini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Abstract. This article is dedicated to studying the scientific aspects of stylistic phonetics. Stylistic phonetics is a branch of linguistics that examines the sound system of a language and its aesthetic and expressive potential in speech. It plays a significant role in linguistic studies. The interaction between phonetics and stylistics, the artistic features of speech, the aesthetic role of sounds, and the importance of expressive phonetics in literature are central topics in current research. The paper specifically highlights the role of phonetic devices such as intonation, rhythm, alliteration, and assonance in literary speech. The methodology of stylistic phonetics and its analytical

approaches are thoroughly explored, with a focus on modern research in the Uzbek language. Additionally, the interconnections between phonetic stylistics and other branches of linguistics, such as syntax and semantics, are also analyzed. Phonetic devices not only influence language but also enhance its artistic power.

Kalit soʻzlar: fonetik uslubiyyat, intonatsiya, ritm, alliteratsiya, assonans, ekspressiv fonetika, poetik fonetika, stilistika, badiiy nutq, fonetik vositalar, zamonaviy tadqiqotlar, tilshunoslik.

Keywords: stylistic phonetics, intonation, rhythm, alliteration, assonance, expressive phonetics, poetic phonetics, stylistics, literary speech, phonetic devices, contemporary research, linguistics.

Kirish

Tilning estetik jihatlari, xususan, uning tovush tomonidan yaratilgan ta'siri, adabiyotshunoslik va tilshunoslikda uzoq vaqtdan beri o'rganilgan. Fonetik uslubiyyat - tilshunoslikning sohalaridan biri bo'lib, bu tilning fonetik xususiyatlarini, ya'ni tovush tizimini, ohangni, ritmni, intonatsiyani va tovush effektlari kabi elementlarni tahlil qilish orqali uning estetik ta'sirini o'rganuvchi yo'nalishdir. Ushbu maqolada fonetik uslubiyyatning ilmiy-nazariy asoslari, uning adabiyot, she'riyat va boshqa sohalardagi ahamiyati va tadqiqot yo'nalishlari muhokama qilinadi.

Tovushlarning estetik va hissiy ifodalovchi imkoniyatlari tilning badiiy kuchini oshiradi. Fonetik uslubiyyatning ilmiy-nazariy asoslari esa quyidagi fikrlardan iborat: Har bir tilning o'ziga xos tovush tizimi, ohang, ritm va intonatsiya xususiyatlari bor. Ushbu xususiyatlar tilning musiqiy xususiyatlarini yaratadi va estetik ta'sirini oshiradi. Tovushning Semantik Va Estetik Funktsiyasi haqida gaplashamiz. Tovush nafaqat ma'no ifoda etishda, balki estetik ta'sir yaratishda ham muhim rol o'ynaydi. Tovushning ohangi, ritmi va intonatsiyasi his-tuyg'ularni, kayfiyatni va obrazlarni ifoda etishda ishlatiladi. Fonetik xususiyatlarning adabiy va badiiy asarlardagi roli beqiyos. Adabiy va badiiy asarlarda fonetik xususiyatlar personajlarning xarakterini, muhitni, kayfiyatni va hikoyaning ritmini yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Tovushlar nutqning tarkibiy qismlaridan biri bo'lishi bilan birga, ular ma'no yaratishning asosiy vositalaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Badiiy nutqda tovushlarning ekspressiv roli juda katta, chunki ular faqat so'zlarning ma'nosini ifodalash bilan cheklanmaydi, balki ularning his-tuyg'ularni, kayfiyatni va tasvirlarni aks ettirishdagi o'rni ham muhim. Tovushlarning ekspressiv ta'siri tilning o'ziga xos qudratini namoyish etadi. Tovushlarning ritmik takrorlanishi, ular yordamida yaratilgan melodik tuzilmalar, o'quvchi yoki tinglovchining ruhiy holatini o'zgartirishi mumkin. Alliteratsiyava assonans kabi fonetik vositalar, tovushlarni qayta-qayta takrorlash orqali aniq bir kayfiyatni aks ettiradi, bu esa asarlarning emotsional kuchini oshiradi.¹ Misol uchun, Shekspirning "Hamlet" tragediyasida alliteratsiyava assonans orqali qayg'u, qorong'ulik va fojining estetik tasviri yaratiladi. Tovushlarning bu turdagi ishlatilishi o'quvchining ichki holatini kuchaytiradi, tasavvurlarni jonlantiradi va ularni chuqurroq his qilishga undaydi.

Fonetik uslubiyatni o'rganishda bir qancha yo'nalishlar muhimdir. Misol sifatida, tilning o'ziga xos tovush tizimini, uning fonetik xususiyatlarini va tovush kombinatsiyalarining estetik ta'sirini tahlil qilish yoki ohang va ritmning adabiy va badiiy asarlardagi rolini, ularning his-tuyg'ularni ifoda etishdagi ahamiyatini o'rganish; Intonatsiyaning personajlarning xarakterini, muhitni va kayfiyatni ifoda etishdagi rolini tahlil qilish; Alliteration, assonans, onomatopeya va boshqa tovush effektlari kabi vositalarning adabiy va badiiy asarlardagi rolini o'rganish kabi yo'nalishlar ko'zga tashlanmoqda.

Fonetik uslubiyatni o'rganish tilning estetik potensialini ochib berish, uning musiqiy va badiiy jihatlarini chuqurroq tushunish, adabiy va badiiy asarlarni tahlil qilish: adabiy va badiiy asarlarni fonetik jihatdan tahlil qilish, ularning estetik ta'sirini chuqurroq tushunish imkoni beradi. Tovushlarning estetik funksiyalari, ularning takrorlanishi orqali o'quvchining ruhiy holatini o'zgartiradi va uni asar voqeliklariga, qahramonlarning ruhiyatiga olib kiradi.

¹ Shamsiyev, A. (2011). O'zbek tilida fonetik uslubiyat. –Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti

Masalan, Edgar Allan Poning “The Raven” asarida alliteratsiya va assonans yordamida tund kayfiyat yaratilib, o‘quvchini qayg‘uga, qorong‘ulik va fojeaga olib kelsa,

Tog‘ay Murodning quyidagi satrlari hayot sinovlaridan charchagan, umri o‘tib bor ayotganini afsus ila qayd etayotganini his ettiradi: Бутунбет-бошимбиж-бижбўлди. Бутун бет-бошим ғуж-ғуж ажин бўлди. Бет-бошим бет-бош бўлмади –дарз-дарз ер бўлди. Бет-бошим бет-бош бўлмади –қакроқ-қакроқ ер бўлди. Bunday fonetik vositalar yordamida yaratilgan musiqiy tuzilmalar, adabiyotda yanada boy va ta’sirchan obrazlar yaratishga imkon beradi.²

Fonetik uslubiyatda tovushlarning stilistik funksiyasi, nutqning estetik va emotsional jihatlarini yoritishda muhim hisoblanadi. Tovushlarning o‘ziga xos tarkibi va uslubi, adabiyotda o‘zgacha ohang yaratadi, bu esa o‘quvchining hissiy reaksiyasini kuchaytiradi. Stilistik jihatdan tovushlar yordamida turli xil atmosferalar, kayfiyatlar va hissiyotlar aks ettiriladi. Masalan, qo‘llaniladigan alliteratsiya, assonans, onomatopeya kabi fonetik vositalar, o‘quvchiga asarning umumiy kayfiyatini tushunishga yordamberadi va uning tasavvurini jonlantiradi. Onomatopeyaёки бошқача айтганда, товушга тақлид қилиш, ko‘proq bolalar adabiyotida ishlatiladi. Chunki “Inson tabiat bilan bolaligidan “tillashishi” kerak. Bu jarayon qancha barvaqt boshlansa, tabiat, uning hayvonot, nabotot dunyosi bola qalbini shuncha tez ochadi, o‘z sirlaridan shuncha tez voqif etadi”³ Misol uchun, Qo‘zichoq: -be-bee –dedi. “Bo‘g‘irsoq” ertagidan bo‘rining “Hoy bo‘g‘irsoq, mening qornim och, seni yeyman”, –deb uvullab yuboribdi. O‘quvchi bolalarda aniq tasavvur hosil qilish uchun bo‘rining uvullashini o‘xshatib bersa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu bilan kichik kitobxonlarga faqat rasmlarga qarab emas, balki eshitish orqali ham ertak haqiqatini anglashga yordam beradi⁴

² Turganov, M. (2015). Lingvistika va stilistika: Fonetik vositalar. –Toshkent: Fan va Texnologiya.

³ Тўхтабоев Х. Табиатнинг очик қалби/Ҳайвонот оламига саёҳат. –Тошкент: Akademnashr, 2016. –Б. 3-4.

⁴ Hamraqulova G. Badiiy matnning fonopoetik tadqiqi. (Iqbol Mirzo she’riy asarlari tahlili misolida): Filol. fan. b. fals. dok. diss. –Andijon, 2024. –B. 72.

Xulosa

Fonetik uslubiyat - bu tilning estetik potensialining o'rganilishiga bag'ishlangan muhim yo'nalishdir. U tilning musiqiy xususiyatlarini, tovushning semantik va estetik funksiyasini va fonetik xususiyatlarning adabiy va badiiy asarlardagi rolini o'rganadi. Fonetik uslubiyatni o'rganish bizga tilning boyligi va go'zalligini yanada chuqurroq his qilishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, fonetik uslubiyat o'quvchilarni o'qish va tinglash jarayonida tovushlarning estetik va psixologik ta'sirini sezdirish orqali tilning imkoniyatlarini kengaytiradi. Badiiy nutqda tovushlarning ekspressiv va estetik rolini tahlil qilish, tilning nozik va chuqur jihatlarini anglash imkonini beradi. Shu bilan birga, tovushlarning nutqdagi rolini to'g'ri tushunish va ulardan samarali foydalanish, yosh adabiyotshunoslarga va tilshunoslarga esa yanada boy va chuqurroq asarlarni yaratish imkoniyatini beradi. Fonetik uslubiyat, tilning estetik imkoniyatlarini to'liq anglash uchun zarur vosita bo'lib, tilshunoslik va adabiyotshunoslikda muhim o'rin tutadi desak, aslo mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

- 1.Shamsiyev, A. (2011). O'ZBEK TILIDA FONETIK USLUBIYAT. –Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
2. Тўхтабоев Х. ТАБИАТНИНГ ОЧИҚ ҚАЛБИ/ХАЙВОНОТ ОЛАМИГА САЁЎХАТ. –Тошкент: Akademnashr, 2016. –Б. 3-4.
3. Hamraqulova G. BADIY MATNNING FONOPOETIK TADQIQI. (IQBOL MIRZO SHE'RIY ASARLARI TAHLILI MISOLIDA): Filol. fan. b. fals. dok. diss. – Andijon, 2024. –B. 72.
- 4.Turganov, M. (2015). LINGVISTIKA VA STILISTIKA: FONETIK VOSITALAR. –Toshkent: Fan va Texnologiya.